

УДК 94 (438): 341. 231: 316. 343"18"(470+571)

Малєєва К.П.

ПРОБЛЕМА САМОВИЗНАЧЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІЇ У ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ ДЕКАБРИСТІВ

Сьогодні Польща є незалежною, розвинутою державою, але її історія досить багатогранна і має ряд спірних питань, одним з яких і є доля країни у програмних документах декабристів. З переходом Королівства Польського під владу Росії польський народ опинився перед необхідністю вести боротьбу проти ще одного ворога – російського царизму, проте в той же час він придбав могутнього та надійного союзника – російський народ. Спільна боротьба російського та польського народів проти самодержавства являє собою важливе явище в історії Польщі ХІХ–ХХ ст., яке хоч і не повністю досягло своєї мети, проте змусило сколихнутись весь світ. В історії російського революційного руху декабристи першими висунули гасло відновлення незалежності Польщі і першими підняли питання про єдиний фронт боротьби росіян та поляків проти самодержавства.

Проблемою російсько-польського революційного союзу займалась достатня кількість дослідників, але питання Польщі у «Руській Правді» П. Пестеля та Конституції М. Муравйова досліджувалось досить оглядово і цікавило істориків лише в контексті огляду зовнішніх зв'язків декабристів.

Серед радянських дослідників, які займались проблемою взаємозв'язків російських та польських революціонерів варто виокремити монографію П. Ольшанського «Декабристи та польський національно-визвольний рух» [6], в якій автор ґрунтовно висвітлює цю проблему на основі архівних та документальних джерел. Необхідно згадати відому дослідницею, яка видала ряд ґрунтовних праць з історії декабристського руху академіка М. В. Нечкіну. Основною її працею є двохтомне видання «Рух декабристів» [6], у якому описуються російсько-польські революційні зв'язки.

Також проблемою взаємозв'язків польських та російських революціонерів займався дослідник Б. Попов, який є автором монографічного дослідження про такого натхненника російсько-польського революційного руху як Й. Лелевель [9] та розкриває значення декабристів для розвитку взаємовідносин двох народів [10].

Важливою для вивчення даної теми є також збірка статей «Нариси з історії руху декабристів» [8], де опублікували свої праці Л. А. Медведська та Б. Сироєчковський, які займались питанням російсько-польських взаємозв'язків. Але якщо Л. Медведська займалась історією російсько-польського союзу, то Б. Сироєчковський висвітлює це питання лише в ракурсі політичних планів декабристів у зовнішніх питаннях.

До джерельної бази даного питання варто віднести фундаментальне видання «Повстання декабристів. Матеріали» [1; 2], саме в яких і вміщені тексти програмних документів декабристів та збірку «Вибрані твори прогресивних польських мислителів» [4], де відображені певні думки поляків з приводу їх спільної діяльності з декабристами.

Мета статті – аналіз ставлення російських декабристів до долі Польщі після проведення революції і вираження цього у програмних документах.

До початку XIX ст. в російсько-польських відносинах накопичилось багато ворожості та стереотипів. Польща жила тоді під впливом поділів, які призвели до втрати польським народом незалежності [10, 78]. До повстання 1825 р. про погляди російських революціонерів було відомо значному колу поляків, перш за все філоматам, на чолі з А. Міцкевичем – близьким другом декабристів у 1824–1825 рр. У 1826–1828 рр. Варшава та все Королівство Польське знаходилося під впливом слідства та суду над членами Патріотичного товариства, які встановили контакт з російськими революціонерами. Свідчення про повстання декабристів були надруковані у варшавських газетах. Проте серед населення поширювались чутки про те, чого не можна було прочитати в газетах. У колах прогресивної варшавської інтелігенції, чиновників та студентів велись дискусії про декабристів, їх мету та ставлення до Польщі [10, 79].

Бажання російських революціонерів бачити Польщу самостійною державою знайшло відображення в конституційних проектах Північного та Південного декабристських товариств, які виникли після розпуску «Союзу благоденства». За проектом Російської конституції, складеному керівником Північного товариства М. Муравйовим у 1821 р., Польща не повинна була входити до числа федеративної Російської держави, а мала стати незалежною державою. Це було зафіксовано ще до встановлення контактів з Патріотичним товариством [5, 432].

На відміну від проекту конституції Північного товариства питання Польщі в «Руській правді» П. Пестеля було розроблено більш глибоко і

конкретно. П. Пестель та інші члени Південного товариства довго знаходились у місцевості, розташованій близько до кордонів Польщі. Безпосереднє спілкування їх з польськими дворянами, які проживали в Київській, Волинській та інших губерніях півдня та південного-заходу Росії, дозволяло знати про існування в Польщі таємних революційних організацій. Враховуючи зростання революційного руху в Польщі та співпадання його мети в частині знищення царизму та ліквідації феодально-кріпосницьких порядків з російським рухом, представники Південного товариства не могли не зрозуміти необхідності та реальної можливості російсько-польського революційного союзу. Саме тому польський визвольний рух розглядався ними як союзник у боротьбі з царизмом. Практичне ж існування цього союзу вимагало чіткого викладення поглядів російських революціонерів на польське питання, вироблення умов, котрі б були міцною основою революційного союзу [7, 69–70].

Створення конституційного проекту П. Пестель розпочав у 1821 р. Та вже на першому з'їзді товариства, котрий відбувся у січні 1822 р. було обговорено, що перш ніж приступити до будь яких дій, потрібно підготувати конституцію. Продовжуючи роботу над проектом П. Пестель вніс виправлення з урахуванням зроблених товаришами зауважень. У 1823 р. «Руська правда» ще раз була обговорена на другому з'їзді товариства, і як стверджував С. Муравйов-Апостол, одногосно прийнята усіма членами товариства [1, 275].

Не можливо точно з'ясувати положення проекту відносно Польщі, так як перша глава, у якій вони висловлювались, була заново переписана П. Пестелем у 1824 р. [6, 405]. Проте безперечно, що основні положення «Руської правди» про Польщу були обговорені та затверджені з'їздом 1823 р. Про це свідчать керівники товариства. Так, за свідченнями С. Муравйова підтверджується, що на з'їзді 1823 р. йому та Бестужеву-Рюміну було доручено скористатись зазначеним у «Руській правді» поверненням полякам незалежності з частиною бувших їх провінцій для поширення зв'язку з таємними політичними товариствами [1, 282].

Розглядаючи питання про російсько-польські відносини, П. Пестель прагнув забезпечити незалежність Польщі, зберігаючи при цьому могутність Росії та зручні для її безпеки кордони, забезпечити створення у Польщі такої держави та суспільного устрою, який буде і в післяреволюційній Росії. Тільки за цієї умови революційний союз міг бути реальним. Разом з тим П. Пестель виходив з того, що цей союз повинен

бути збережений і після революції як засіб, який здатний попередити небезпеку реставрації монархії [7, 70].

Як зазначає Л. Медведська, у П. Пестеля була намічена ціла програма російсько-польських взаємозв'язків як напередодні революційного виступу і під час революції, так і після її перемоги. Коли ж буде вирішено розпочати повстання, то польські та російські товариства повинні були діяти по єдиному загальному плану. Полякам відводилась дуже важлива роль: вони мали будь-яким шляхом відсторонити цесаревича Костянтина. Польські військові частини повинні були прийняти активну участь у революційній боротьбі [8, 301].

Отже, документи яскраво свідчать про те, що члени Південного товариства перед тим як встановити зв'язок з польським визвольним рухом розробили плани на встановлення тісного революційного союзу з польським таємним товариством. Ці пропозиції були затверджені з'їздом товариства та отримали законну силу. Саме на основі цих положень велись переговори з представниками польського Патріотичного товариства у січні 1824 р. [7, 71].

В своїх «Записках» С. Волконський пише, що не було чіткої межі неприязні між росіянами і поляками, не було у поляків бажання відокремитися від Росії з усіма вимогами (на 1862 р.), що південно-східна частина Росії до Чорного моря, Малоросія, Білорусія, Литва, Київ, Смоленськ, Остзейські губернії – все це корінна Польща і повинні відійти від Росії [4, 53].

Щодо польського питання, то П. Пестель визнавав за Польщею право відокремлення від Росії, але при таких умовах: у Польщі повинна відбутись революція, яка знищувала феодальне гноблення селян та станів, проголошена республіка на тих же умовах, що і в Росії, за принципом «Руської Правди» [3, 86–87]. Яскрава і інша думка П. Пестеля: свою незалежність Польща може отримати тільки за допомогою революційної Росії. Це положення закликала революційні сили Польщі до боротьби та об'єднання власних зусиль [7, 73].

Як відмічає Б. Сирочковський, за «Руською Правдою» відносини Польщі і Росії визначаються комбінованим застосуванням «правила народності» та «правила благоугодства». Кордони між Росією та Польщею визначаються російським Тимчасовим урядом за правилом пріоритету Росії. Між Росією та Польщею заключається тісний зв'язок на мирний та військовий час, при цьому Польща зобов'язана все своє військо приєднати

на випадок війни до російської армії, доводячи тим свою вдячність, дружбу та вірність Росії. За це Росія бере Польщу під своє заступництво, захист недоторканості її територій [8, 251].

Перелік умов виділення Польщі у самостійну державу написаний на вкладному листі, вклеєному П. Пестелем у текст переробленої першої глави. На полях вклеєного аркуша, він олівцем на французькій мові записав більш детальний та конкретний перелік пунктів цих умов. Крім того, у ньому є ряд пунктів, які не згадувались в тексті «Руської Правди». Пункти означені коротко, одним-двома словами кожний. Складається враження, що цей запис – начерк плану для переговорів з польськими делегатами зроблений П. Пестелем тоді, коли він готувався до зустрічі з представниками польського товариства у Бердичеві в червні 1825 р. [8, 252]. Як видно з цих приміток, П. Пестеля цікавили конкретні подробиці взаємовідносин Польщі та Росії. Польський тимчасовий революційний уряд повинен був свої дії підпорядкувати під накази Росії. Великий князь Костянтин, як і всі претенденти на російський престол, мав бути вбитий. Крім того, П. Пестеля цікавило питання про відносини Польського Патріотичного товариства з європейськими революційними організаціями [5, 302].

П. Пестель розумів всі труднощі, котрі обов'язково повинні були виникнути при розгляді питання про російсько-польський кордон. Про це він говорив М. Муравйову при зустрічі у 1824 р. П. Пестель свідчив, що він пояснював йому всі причини, які змусили членів товариства вступити з поляками у відносини та пропонувати їм поступитися тими губерніями та повітами, котрі на мапі знаходяться за кордоном Російської імперії [1, 165]. Пояснював і те, що це єдиний вихід, коли Патріотичне товариство, керівниками котрого були поміщики, погоджувались на союз із Росією. Важливе значення у перегляді П. Пестелем своєї позиції по територіальному питанню мали його петербурзькі наради з керівниками Північного товариства. Приїхавши весною 1824 р. до Петербургу з метою домовитись про спільний виступ, П. Пестель повинен був інформувати їх про переговори з польським Патріотичним товариством та викласти зміст статей «Руської Правди», що стосувались питання Польщі. Із слідчих матеріалів видно, що позиція П. Пестеля не зустріла повного співчуття у керівників Північного товариства. Заперечення викликала пропозиція про віддачу Польщі українських, білоруських та литовських губерній, хоча й обґрунтовувалось воно по-різному. Затятим супротивником відторгнення від Росії на користь Польщі непольських земель був К. Ф. Рилєєв та М. Муравйов. Керівник

Північного товариства вважав, що таке вирішення питання нанесло б збиток престижу Росії та образило б національну гідність росіян [7, 77–78].

П. Пестель вважав, що Польщі варто передати, тільки ті території, де переважає польський елемент. Але, пропонуючи поступитися Польщі частиною Віленської, Мінської та Волинської губерніями на тій підставі, що тут переважають польські поміщики, П. Пестель не врахував того факту, що корінне населення тут складають росіяни, українці та білоруси. У такому підході до цього питання проявлялась дворянська обмеженість декабристів [5, 304].

Необхідно зазначити, що на початку 1825 р. переговори з поляками почав вести сам П. Пестель. За його власними свідченнями, текст договору Бестужева був відкинтий. Він поводив себе так, ніби зовсім в союзниках не має потреби, а ті навпаки мали підкорятись усім наказам [1, 130]. У своїх практичних діях він почав виходити з рішень петербурзьких нарад. Ця лінія стала чіткою після переговорів з поляками у січні 1825 р. Сам П. Пестель, за свідченням С. Волконського, на переговорах 1825 р. з польськими представниками обіцяв полякам не повне задоволення їхніх територіальних претензій, а лише те повернути, що справедливо та можливо буде [2, 130]. З викладеного зрозуміло, що П. Пестель довго та наполегливо розмірковував над питанням про справедливий поділ російсько-польського кордону і все більше схилявся до висновку, що віддача Польщі західних губерній Росії – занадто висока ціна за союз з революційною Польщею. І він шукає інші варіанти вирішення територіального питання, без поступок з боку Росії. Це видно в тих обмовках, котрі зробили представники Південного товариства [7, 77].

П. Пестель не встиг повністю допрацювати свій конституційний проект ні у 1824 р., ні у наступному. Робота над ним призупинилась, але можна стверджувати, що з великим терпінням та наполегливістю добивались члени Південного товариства прийняття цих умов представникам Патріотичного товариства [7, 79–80].

Отже, у Польщі після революції мали бути проведені ті ж перетворення, що і у Росії. У Польщі повинна була вводитись демократична республіка з волосним устроєм; громадяни Польщі отримують ті ж права, що і громадяни Росії. У Польщі проводиться, за зразком Росії, часткова націоналізація землі; земля поділяється на дві частини – суспільну та приватну; держава забезпечує прожитковий мінімум кожному громадянину. П. Пестель ставив питання про державний

та соціальний переустрій у післяреволюційній Польщі, вбачаючи у ньому гарантію завоювань Росії, так як у іншому випадку вороги нового порядку могли б зробити з Польщі плацдарм для наступу на Росію [8, 302].

У творі «Повстання польської нації 1830–1831 рр.» М. Мохнацький пише, що Польща була вся пронизана духом повстання та повна пліток. Прагнення російських змовників, особливо на півдні, частково співпадали з намірами поляків. Обидві сторони бажали спільної діяльності, для цього необхідно було встановити відносини з польським Патріотичним товариством [4, 55], що у подальшому і було зроблено.

Отже, включення декабристами у програмні документи обов'язків Росії по захисту недоторканості кордонів нової, вільної Польщі мало велике значення. Польщі без союзу з Росією було б важко зберегти свою незалежність, вона знову легко могла стати здобиччю західних реакційних держав. Керівники Південного товариства сподівались, що положення «Руської правди» відповідають корінним інтересам польського народу та будуть ним прийняті. Але революційний виступ, як декабристів так і поляків через низку об'єктивних причин виявився невдалим і тому всі надії та сподівання обох сторін не здійснившись перетворились на історію.

Джерела та література

1. Восстание декабристов. Материалы. В XX т. / Под общ. ред. М. Н. Покровского. – Т. IV. – М. – Л. : Госиздат, 1927. – 424 с.
2. Восстание декабристов. Материалы. В XX т. / Под ред. М. В. Нечкиной. – Т. X. – М. : Госполитиздат, 1953. – 333 с.
3. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 / Г. Дильонгова. / Пер. з пол. М. Кірсенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.
4. Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей. В 3 т. – Т. 2. – М. : Госполитиздат, 1956. – 884 с.
5. История Польши. В 3 т. / Под ред. В. Д. Королюка. – Т. 1. – М. : Издательство АН СССР, 1954. – 584 с.
6. Нечкина М. В. Движение декабристов. В 2 т. / М. В. Нечкина. – Т. 1. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1955. – 484 с.
7. Ольшанский П. Декабристы и польское национально-освободительное движение. / П. Ольшанский. – М. : Изд-во соц-экон. литературы, 1959. – 226 с.
8. Очерки из истории движения декабристов: сборник статей / Под ред. Н. М. Дружинина – М. : Политиздат, 1954. – 580 с.
9. Попков Б. С. Польский ученый и революционер Иоахим Лелевель. Русская проблематика и контакты / Б. С. Попков. – М. : Наука, 1974. – 211 с.
10. Попков Б. С. Традиции декабристов в польской общественной мысли 30–40-х годов XIX века / Б. С. Попков // Вопросы истории славян. – Вып. 6. – Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1980. – С. 78–86.

Малєєва К.П. Проблема самовизначення польської нації у програмних документах декабристів.

У статті розглядаються основні питання, які ставили перед собою декабристи стосовно Польщі, її майбутнього статусу та державного устрою.

Ключові слова: польська нація, декабристи, програмні документи.

Малєєва Е.П. Проблема самоопределения польской нации в программных документах декабристов.

В статье рассматриваются основные вопросы, которые ставили перед собой декабристы относительно Польши, ее будущего статуса та государственного устройства.

Ключевые слова: польская нация, декабристы, программные документы.

Maleeva K.P. A problem of polish nation's self-determination is in the position papers of Decembrists.

Basic questions, which Decembrists put before them self in relation to Poland, its future status and political system, are examined in the article.

Key words: polish nation, Decembrists, position papers.

УДК 94 «1981/1988» (438)

Молошна Л.М.

КРИЗА СОЦІАЛІЗМУ 1980-х РОКІВ У ПОЛЬЩІ ТА МЕТОДИ ЇЇ РОЗВ'ЯЗАННЯ КОМУНІСТИЧНОЮ ВЛАДОЮ

На початку 80-х років ХХ століття у Польщі дедалі виразніше виявлялися наслідки прорахунків та помилок, допущених керівництвом країни. Очевидна недосконалість політичної системи та повсюдне незадоволення погіршенням економічного стану призвело до загострення соціально-політичної кризи у польському суспільстві, до масових акцій протесту та пошуків владою шляхів виходу з даної ситуації. З метою розв'язання кризи польська влада вдалася як до радикальних методів – запровадження військового стану, так і до комплексу заходів щодо реформування польської економіки та демократизації суспільних відносин.

В російській та українській історіографії комплекс проблем суспільно-політичного розвитку Польщі у 1981–1988 рр. досліджений лише фрагментарно. Найбільший внесок у розробку цих проблем був зроблений російськими вченими М. І. Бухаріним та С. Кувалдіним [1; 6]. В їх працях проаналізовано еволюцію суспільних поглядів і прорахунки керівництва країни в політичній та економічній сферах. Отже, подальше вивчення і переосмислення цієї проблеми зберігає свою актуальність.